

Vakwerk

Puzzelen, daar doet me het onderzoeks- en restauratieproces van Ons' Lieve Heer op Solder vaak aan denken. Zoals een liefhebber van legpuzzels uit duizenden stukjes een alpenlandschap opbouwt, eindeloos zoekend en proberend, zo puzzelen de specialisten in ons museum aan de geschiedenis en kern van het monument. De stukadoor, de elektricien, de kleurenspecialist, de houtrestaurator, de conservator: ieder draagt vanuit zijn of haar eigen deskundigheid bij aan het verhaal van het gebouw en het gebruik ervan. Steeds meer puzzelstukjes vallen op hun plaats. Na het verwijderen van meer dan twintig afwerk-lagen legde de stukadoor het oorspronkelijke plafond van de zolderkerk bloot. We zagen weer de 17de-eeuwse decoratie: eenvoudig, maar van perfecte kwaliteit. Hier was vakwerk geleverd, in opdracht van koopman Jan Hartman, van wie we inmiddels weten dat hij in hoog tempo carrière maakte. De vondsten die conservator Thijs Boers in het archief deed, brachten Hartman en zijn huis tot leven. Onze eerste eigenaar begon als bakkersgezel, maar verdiende zijn kapitaal als 'impostmeester'. Inmiddels weet ik dat dat betekent dat we hier te maken hebben met een ondernemer in hart en nieren die graag wat risico nam: hij handelde in accijnzen (impost). Samen met enkele zakenpartners nam hij de taak op zich om belasting te innen, voor wijn bijvoorbeeld. Hij tekende in voor een bepaald bedrag en had vervolgens de verantwoordelijkheid dat bedrag bij elkaar te krijgen en af te dragen. En natuurlijk was het de kunst om meer te innen dan was afgesproken. Hartman verdiende er zo goed mee, dat hij een groot huis op de gracht kocht, met zolders die hij voor zijn handel niet nodig had. En weer viel een puzzelstuk op zijn plaats: hij had ruimte over en liet er door degelijke handwerkslieden een kerk bouwen. Daarmee gaf hij de katholieken van de binnenstad een ruime huiskerk én hij haalde nog wat rendement uit zijn zolders door het verhuren van die ruimte. Een mooie combinatie van maatschappelijk belang en ondernemerschap! Het is een prachtig puzzelproces om de geschiedenis van die kerk en zijn gebruikers te ontrafelen. Op onze website kunt u het proces volgen. Maar mooier nog is een kijkje op het werk. U bent van harte welkom; het museum is tijdens de restauratie gewoon geopend, alle dagen van de week.

Judikje Kiers *directeur*

Foto: Budwilowitz&Kamerich/Eyes2

Leven en werk van een kousenverkoper

Foto: Gert-Jan van Rooij

Jan Hartman vergaarde welvaart op eigen kracht

Hoe kan het dat een eenvoudige kousenverkoper in 1661 voor 16.000 gulden het pand aan de Oudezijds Voorburgwal kon kopen, inclusief de twee steegwoningen in de Heintje Hoekssteeg? Tot nu toe was het idee dat zijn huwelijk met een rijke vrouw hem die middelen zou hebben verschaft. Maar het blijkt dat Jan Hartman zijn welvaart vooral op eigen kracht heeft bereikt.

Jan Hartman emigreerde begin jaren dertig uit het Duitse Coesfeld naar het toen sterk economisch opbloeiende en tolerantere Amsterdam. De immigranten uit de West-Duitse deelstaten vormden, na nieuwkomers uit de Republiek zelf, de grootste groep. Een eerste bewijs van de aanwezigheid van Hartman in Amsterdam is zijn huwelijk in 1643 met Marritje Verhoeven uit Haarlem. Bij het sluiten van de ondertrouw gaf Hartman het beroep van bakkersgezel in de trouwakte op; hij woonde op dat mo-

ment in de Wijde Heisteeg. Zijn vrouw Marritje stierf al na een jaar. Het jaar na haar overlijden ging Hartman op 21 januari 1645 in ondertrouw met Elisabeth (Lysbeth) Jansdr. In de tussentijd had hij zich als kousenverkoper in de Bardesteeg gevestigd. Jans tweede vrouw was een dochter van kompasmaker Jan Adriaens en Altien Klaesdr. Haar ouders woonden in een huis genaamd 'De Witte Swaen' aan de Kampersteiger, tegenover gebouw Het Zeerecht (de huidige Prins Hendrikkade 50-59).

Goede handelscontacten

De zakelijke vorderingen van kousenverkoper Hartman blijken uit twintig handelsbrieven die bewaard zijn gebleven in het archief van Haus Welbergen in Westfalen. Vanaf 1655 bouwde Hartman een goed handelscontact op met handelaar Johannes Roye. Vanuit het plaatsje Metelen, zo'n vijftig kilometer ten noorden van Coesfeld, dreef Roye een succesvolle linnenhandel. Hartman trad voor hem op als een zogenaamde factor, dat wil zeggen als tussenpersoon en vertegenwoordiger.

Daarnaast was Hartman betrokken bij het innen van de pacht van de impost (accijnzen). Al vanaf het midden van de jaren vijftig duikt zijn naam op in de archieven, altijd in samenwerking met dezelfde zaken-vrienden. Gezamenlijk pachtten zij de impost, waarbij er één optrad als officieel pachter en de vrienden de winst of het verlies evenredig deelden.

De opbrengsten uit de impost zullen voor Jan Hartman in deze periode niet gering zijn geweest. In de jaren dat hij belangen had in de wijnimpost stegen de verpachte bedragen fors: in 1657 bedroeg de pachtsom 170.445 gulden; zes jaar later werd een bedrag van 278.450 gulden genoteerd. Onduidelijk is hoeveel winst de compagnie maakte en ook het persoonlijk gewin voor Hartman is lastig na te gaan, maar in combinatie met de inkomsten uit zijn factoorship mogen we hem een geslaagd koopman noemen. Hartman was in ieder geval succesvol genoeg om in 1661 een pand aan de Fluwelen Burgwal te kopen, tegenwoordig de Oudezijds Voorburgwal. Om te onderstrepen dat hij een geslaagd koopman was, liet hij een wapenalliantie van zichzelf en zijn vrouw opnemen in de schouw van de Sael.

Fortuinlijk leven voorbij

De erfgenamen van Jan Hartman – hijzelf was in 1668 gestorven – kwamen echter in 1671 in de problemen. Ze konden de pachtsom voor de wijnimpost niet opbrengen, waardoor de huizen van de impostmeesters, die dienden als onderpand, per executie werden geveild. Op 23 april 1671 kwam er zodoende een einde aan het fortuinlijke leven van de familie Hartman. Hoe het de familie verder is vergaan, kunt u lezen in het Jaarboek Amstelodamum in het artikel van Thijs Boers, waarin uitgebreid wordt stilgestaan bij de lotgevallen van Jan Hartman en zijn nakomelingen. Het jaarboek is te verkrijgen in de boekhandel (ISBN 978 90 5937 248 1) en in de winkel van het museum.

Behang en hijsrad, lampen en matten

Gebouw geeft steeds meer geheimen prijs

Museum Ons' Lieve Heer op Solder geeft tijdens de restauratie steeds meer geheimen prijs. Ogenschijnlijk zijn het soms maar kleine ontdekkingen die restauratoren of conservatoren doen, maar bij elkaar opgeteld maken ze het verhaal van de voormalige schuilkerk steeds completer. "Je snapt weer iets beter hoe het pand in elkaar zit", zegt conservator Thijs Boers.

Zo kwam achter een wandje in het prentenkabinet een ondiepe kast tevoorschijn, beplakt met zes of zeven lagen behang. De meest zichtbare laag heeft een neogotisch motief en dateert volgens Boers vermoedelijk uit het midden van de negentiende eeuw. De Behangelstichting doet daar nu onderzoek naar. "Heel interessant. Zo'n vondst geeft een beeld van de gelaagdheid van de historie, heel letterlijk." De conservator speelt met het idee om het hele prentenkabinet, een kamer in een van de steegwoningen, in dezelfde stijl te laten behangen. "Als het behang eenmaal geïdentificeerd is, kunnen we kijken of het nog geleverd kan worden. Er zijn firma's die dergelijk oud behang nog maken, dus... wie weet. Het past in de basisgedachte van de restauratie om het museum terug te brengen naar de tijd dat het nog als kerk functioneerde."

Hijsrad op zolder

Ook op de voorzolder was er een kleine ontdekking, die een aardig gevolg heeft. In het plafond bleek achter gipsplaten een luik te zitten dat toegang biedt tot de echte zolder van

het gebouw. Op die zolder is een oud hijsrad te vinden. Dat wisten de kenners van het gebouw wel, maar ze wisten niet dat het rad ook zichtbaar kon worden gemaakt voor het publiek. Thijs Boers: "Als we het luik openzetten, kunnen we het hijsrad heel mooi zichtbaar maken. Zo kunnen we laten zien hoe het huis destijds functioneerde. Bijna elk Amsterdams pand had vroeger zo'n hijsrad, waarmee huisraad naar boven werd getakeld, maar er zijn weinig huizen waarin het nog werkt. Dit zeventiende-eeuwse rad is nog helemaal intact. Als je wilt, kun je het zo gebruiken." Een ontdekking elders in het gebouw biedt geen nieuwe perspectieven voor het museumpubliek, maar levert wel weer een kleine bijdrage aan het steeds completere verhaal van het museum. In de Sael, de officiële ontvangstkamer van de familie Hartman, zit een diepe kast. "Lange tijd is gedacht dat het een bedstede is, maar nu is vast komen te staan dat het een gewone kast was. De randen van de kast zijn nog te herkennen. In een later stadium is de kast waarschijnlijk verbouwd om prenten van het museum onder te brengen."

Hijsrad, foto: Han van Gool

Open restauratie 2009-2011

Foto: Han van Gool

Zicht op licht

Ondertussen zijn er andere zaken die de aandacht van de conservator vragen. De verlichting van de kerk bijvoorbeeld. "We willen met de kerk terug naar de negentiende eeuw, we willen ontmusealiseren. Dus: geen felle spotjes meer op schilderijen. De gasverlichting van toen keert uiteraard niet terug, maar wel de armaturen van de gaslampen. We willen terug naar het lichtniveau van de negentiende eeuw. Maar welk lichtniveau had je toen?" Onderzoek is er ook naar de biezen matten die in de negentiende eeuw op de kerkvloer hebben gelegen. "Dat die matten er lagen, weten we zeker. Uit de archieven. We weten zelfs wie ze geleverd heeft, een Haarlemse firma die tot 1950 heeft bestaan. En we hebben het bewijs van het gebouw zelf: aan de rand van de houten vloer zitten allemaal gaatjes van spijkertjes. Daardoor is het hele verhaal rond. Rest alleen de vraag: welke matten lagen er op de vloer? Er zijn verschillende typen matten, maar die keus moeten we nog maken."

Vakmannen aan het werk Vindingrijkheid op de proef gesteld

De zolderkerk is deze maanden het domein van vakmannen. Stukadoor, elektricien en interieurrestaurator hebben allemaal hun eigen rol, maar trekken ook geregeld samen op. Het is geen standaardklus voor ze. Hun vindingrijkheid wordt soms behoorlijk op de proef gesteld.

Achter grote lappen doorzichtig plastic op de eerste galerij van de kerk neemt restauratie stukadoor Jan Avé van Avera-Stucadoors een wand onderhanden. Maar hij pauzeert graag even om liefdevol te vertellen over de mooie klus die hij een paar weken geleden heeft geklaard: het plafond van de kerk. "Je ziet nauwelijks dat het gerestaureerd is. Het heeft identiteit, leeftijd. Ik heb het niet nieuw gemaakt, maar puur zoals het was. Ik weet zeker dat het plafond er 210 jaar geleden zo uitzag. Voor de volle honderd procent." Voor het zover was, moest hij het plafond reinigen en ontdoen van oude verf- en vernislagen. "Alles tot op het bot eraf." Avé haalde scheuren open en dichtte ze. Hij plaatste hoekornamenten bij. En passant ontdekte hij de grote kwaliteit van het materiaal. "De materiaalhardheid is heel bijzonder. Ik denk dat de gips-zand-kalkverhouding erg goed is. Stukadoors willen daar nog wel eens mee knoeien, maar dat is hier dus niet gebeurd."

Levend bewijs

Ook over de kwaliteit van de wanden spreekt Avé met groot respect, zeker omdat hij weet hoe er driehonderd jaar geleden werd gewerkt.

Hij wijst op een oude kalklaag achter de herenbanken, die op dit moment gerestaureerd worden. "Prachtig levend bewijs. Kijk eens naar die dikte! Als je weet dat een laag met twee tot drie millimeter per keer kan worden aangedikt en vervolgens twee dagen moet drogen, dan kun je uitrekenen dat ze hiermee wel twintig dagen bezig zijn geweest. En kijk eens wat het na driehonderd jaar nog doet." Hij probeert het historische materiaal zoveel mogelijk te behouden. "Dus niet erop inhaken, maar een beetje ertegenaan drukken, zodat de toplaag eraf gaat en de constructie behouden blijft. Als je namelijk een te grote mechanische druk zet, trilt de baksteen los, met onherstelbare schade. En dan drie of vier nieuwe lagen eroverheen, net zolang tot ik op hoogte en dikte zit. Een kwestie van heel terughoudend restaureren." De stukadoor geniet van de niet-alledaagse klus, die hij deels samen met zijn zoon Johannes uitvoert. "De hele entourage is fenomenaal. De publieke belangstelling, de vragen die bezoekers stellen, de oude materialen waarmee we werken. Prachtig. Het hele verhaal eromheen geeft me zoveel

zinnig om hier te werken; ik ben aan het einde van de dag maar moe weg te krijgen."

Voortdurende uitdaging

Voor elektricien Vincent Slotterwijk, werkzaam bij Van Dorp Installaties, is werken in Museum Ons' Lieve Heer op Solder evenmin een standaardklus. Hij staat samen met zijn collega Robin van Schaik een dikke bos kabels weg te werken in een koker in de achterwand van de kerkzaal, maar dat valt niet mee. "Een voortdurende uitdaging", noemt hij het. Verlichting, beveiliging, computers, brandveiligheid, noem maar op – alles heeft voeding nodig. In een modern gebouw is dat geen punt, daar komt het niet aan op een kabeltje meer of minder. Maar hoe pak je zoiets aan in een pand van 350 jaar oud dat zelf ook tot de museumcollectie behoort? "We willen zo min mogelijk zichtwerk en zo min mogelijk ingrijpen in het gebouw zelf", zegt Slotterwijk. "Dus verzin het maar. Elke keer is het een kwestie van oplossingen zoeken. Standaardoplossingen zijn er niet." Om de kabels zoveel mogelijk aan het zicht te onttrekken, maakt de elektricien gebruik van bestaande gaten en kieren en ook oude schoorsteenkanalen. Tijdens een snelle rondgang door het pand bliken al op allerlei ongedachte plekken – achter wandjes, in ongebruikte kasten – kabels weggestopt te

door enorm versleten. De vloer is op sommige plekken nog maar anderhalve centimeter dik. Als daar een zwaarlijvige bezoeker overheen loopt, gaat-ie er nog eens doorheen." Dat risico is straks in het gerestaureerde museum uitgesloten. Over de vloer liggen dan – zoals inmiddels op de galerijen al zichtbaar is – twee dunne multiplexplaten, onderling aan elkaar verlijmd. "Daardoor ontstaat er een redelijk stijve, zwevende vloer. Zo behouden we de oorspronkelijke vloer, die niet verder zal slijten, en hoeven we geen schroef- en spijkergaten te maken. Over de platen komen matten te liggen, dus je ziet er toch niks van." Aan de zijkant van de houten platen is ruimte uitgespaard voor een gootje waardoor elektra kan worden geleid, eveneens mooi weggewerkt onder de biezen matten (zie ook artikel op pagina 2). Op de kerkvloer zelf moet Streep kiezen voor een dunnere laag vliegtuigtriplex, om te voorkomen dat deuren niet meer open willen en de preekstoel niet meer vrijrijdbaar is. De kabels kunnen daar op een andere manier worden weggewerkt. Nog een heel gepuzzeld wordt de behandeling van de talrijke trap treden in het pand, die alle zwaar te lijden hebben gehad onder het gewicht van kerkgangers en museumbezoekers. "Op sommige plekken zijn de treden van zes naar één centimeter gesleten. Hele mooie schade om te zien, heel puur, maar niet

zijn. Maar ook stuit de elektricien nog op tal van plekken die hem de nodige hoofdbreken gaan kosten. Soms ontkomt hij niet aan een leiding in het zicht, bijvoorbeeld naar de verlichting in de kerk. "Maar dan moet het natuurlijk wel passend zijn. Je kan niet zeggen: doe maar een P25-gootje. Die hadden ze in de negentiende eeuw nog niet."

Ethisch verantwoord

Bij zijn zoektocht naar oplossingen krijgt de elektricien technische ondersteuning van van Remko Streep van Bruijs & Streep meubel- en interieurrestauratie. "Als Vincent keuzes maakt voor de routing van de kabels, kijk ik of die wel ethisch verantwoord zijn. Wij kunnen wel willen dat er ergens een gat moet komen, maar als een volgende generatie daar een andere visie op heeft, moet het wel omkeerbaar zijn." De meeste energie heeft Streep de afgelopen maanden gestoken in het herstel van de vloeren. "Eeuwenlang hebben mensen het pand betreden met zand, modder en steentjes onder hun zolen. Zo zijn ze eigenlijk continu aan het schuren geweest. Niet alleen de trappen, maar ook de gewone vloeren zijn daar-

erg praktisch. Er liggen nu overal dektraden overheen, maar dat is een lapmiddel. De architect wil de oorspronkelijke uitstraling van de trap laten zien; daar hebben we een mooie oplossing voor bedacht die we hopelijk ook kunnen gaan realiseren."

Feestelijke presentatie

Tussen bouwplastic en ontmantelde herenbanken werd op 26 mei j.l. de publicatie Risico-analyse ten doop gehouden. Journalist Anne Versloot doet in dit 48 pagina's tellende boekje verslag van de zeer uitgebreide risico-analyse die tussen 2003 en 2007 in Ons' Lieve Heer op Solder werd uitgevoerd. Het verhaal is gebaseerd op een groot aantal interviews en leest als een trein. De eerste twee exemplaren werden uitgereikt aan Henriëtte van der Linden en Esther Agricola, twee directeuren

van de collecties en de risico's op waardeverlies. Voor honderden risico's moesten we ons steeds weer afvragen: wat is de oorzaak en wat zal het effect zijn op het object of gebouw, welke weg legt het risico af en wat kan eraan gedaan worden om het uit te schakelen. Onder leiding van verschillende experts slaagden we erin de risico's te benoemen en te wegen.

Wat begon als een tamelijk simpele constatering – het gebouw slijt – mondde uit in een

Foto: Agnes Brokerhof

die vanuit hun instellingen – het Instituut Collectie Nederland en Bureau Monumenten en Archeologie – zeer betrokken zijn bij ons monument en het behoud ervan. Beiden spraken hun complimenten uit voor de integrale kijk op onze collectie en de mogelijke risico's, en noemden de aanpak voorbeeldstellend en breed toepasbaar, wellicht zelfs in Unesco-verband. We zullen de Engelse vertaling van het boekje daar zeker aanbieden, want we hebben immers zelf de grote waarde van dit proces aan den lijve ondervonden. De risico-analyse maakte ons bewust van alles waar het in een museum om draait: gebouw, voorwerpen, bezoekers, behoud, presentatie, context, verantwoordelijkheden, afwegingen etc. We startten met de vraag of we nog wel verantwoord met ons gebouw en de kunst omgaan. Zijn behoud en gebruik nog met elkaar in evenwicht? Brengen al die bezoekers die dagelijks in ons museum zijn schade toe aan de collectie? En hoe groot is die schade dan. Kunnen we bepaalde schade toestaan, en hoe kunnen we grotere schade vermijden? Gestructureerd gingen we met deze vragen aan het werk en onderzochten we de waarden

zwaan-kleef-aan-onderzoek met internationale steun en bekendheid. Naast het Instituut Collectie Nederland werkten we samen met specialisten van het Canadian Museum of Nature in Ottawa en werden we 'geadopteerd' door het Getty Conservation Institute in Los Angeles. Ons' Lieve Heer op Solder werd nationaal en internationaal dé casus voor een integrale kijk op waarden en risico's in een museum. In de vakliteratuur was er al over gepubliceerd, maar dankzij de steun van de Stichting Dioraphte is dit waardevolle proces nu in zijn geheel vastgelegd en in een prachtig boekje beschikbaar. Het maakt het nog makkelijker om onze kennis en ervaring breed te delen.

Judikje Kiers

Als Vriend van het museum kunt u het boekje gratis toegezonden krijgen. Stuur daarvoor een verzoek aan Birgit Büchner (b.buchner@opsolder.nl), en vermeld daarin uw naam en postadres of bel 020-6246604 om het boekje aan te vragen.

Schuifelend langs kalkzakken Vrienden achter de schermen

Vrienden van Ons' Lieve Heer op Solder konden tijdens de jaarlijkse Vriendenochtend een kijkje achter de schermen nemen. Onder leiding van conservator Thijs Boers bezocht het gezelschap de werkzaamheden op de galerijen. Schuifelend langs kalkzakken en boormachines, een witte mouw voor lief nemend, was iedereen benieuwd wat er te zien zou zijn. Deskundige uitleg kwam daarbij goed van pas. Voor een ongevoerd oog is moeilijk te herkennen hoeveel zorg en kennis alle specialisten in de restauratie steken. Ieder is de beste in zijn vak. Alle elektra wordt geheel opnieuw aangelegd, waarbij gebruik wordt gemaakt van oude gaten. "Want we gaan liever niet boren in de eeuwenoude balken." Helemaal in de nok van het museum, op

de voorzolder, was mooi zichtbaar hoe bouwmaterialen vroeger vaak opnieuw gebruikt werden. In een houten wand zijn delen van nog oudere deuren en planken verwerkt. Achter de beschotting was dat eerder niet te zien. Ook kon Thijs Boers door een luik in het plafond met de zaklamp het zeventiende-eeuwse hijsrad onder de hanenbalken beschijnen. Lezen over de restauratie is interessant. Maar zelf zien en ervaren hoe er gewerkt wordt, was voor veel Vrienden indrukwekkend en meer dan de moeite waard. Deze week gaat het Mariabeeld, dat met steun van de Vrienden gerestaureerd wordt, naar het restauratieatelier. Hierover meer in het volgende Haantje.

Van Ede & Partners Nieuwe samenwerking

Museum Ons' Lieve Heer op Solder zal over ongeveer twee jaar een keer zo groot zijn. Deze uitbreiding heeft ook invloed op het werk van de medewerkers. Het is belangrijk om daar nu al over na te denken: wat is er allemaal nodig om een groter museum goed te laten functioneren? In dit proces heeft het museum ondersteuning gevonden bij Van Ede & Partners Amsterdam. Dit bureau met professionals op het gebied van verandertprojecten waar het mens en werk betreft, garandeert de komende jaren de benodigde deskundigheid. In een samenwerkingsverband met gesloten beurzen

biedt het museum op zijn beurt Van Ede & Partners een culturele uitvalsbasis in hartje Amsterdam. Juist het feit dat beide organisaties in geheel verschillende aandachtsgebieden werkzaam zijn, maakt de samenwerking interessant. De medewerkers hebben inmiddels met elkaar kennis gemaakt en de nieuwe vriendschap toegezongen.

Rectificatie

In het vorige Haantje stond in het stukje over de kunstenaarsmis dat Maria van Uden violiste is, dat klopt niet, Maria van Uden is zangeres.

Colofon

De verantwoordelijkheid voor gesigneerde stukken berust geheel bij de auteurs. Overname van teksten of delen ervan is slechts toegestaan met bronvermelding en/of schriftelijke toestemming van de auteur.

Teksten: Bert van der Kruk, Judikje Kiers, Birgit Büchner, Thijs Boers en Trees van Mansfeld
Ontwerp: Studio Berry Slok
Druk: Drukkerij Tesink
Foto's: Museum Ons' Lieve Heer op Solder, tenzij anders vermeld
© Stichting Vrienden Museum Ons' Lieve Heer op Solder

Europa investeert in uw toekomst uit het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO)